UG PS S4-03
(DSC/DSE)

চাৰি বছৰীয়া স্নাতক পাঠ্যক্ৰম

(চি.বি.চি.এছ্এন ই পি ২০২০ অনুসৰি)

চতুৰ্থ ষাণ্মাসিক

লোক প্ৰশাসন (তত্ত্ব)

ৰাজনীতিবিজ্ঞান

সূৰ্য কুমাৰ ভূঞা সমাজ বিজ্ঞান অধ্যয়ন সত্ৰ
কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

অধ্যাপক ধ্রুব প্রতিম শর্মা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয

অধ্যাপক জ্যোতিৰাজ পাঠক, বড়োলেণ্ড বিশ্ববিদ্যালয়

ড° শান্তণু চক্রৱর্তী (অৱসৰপ্রাপ্ত), কটন বিশ্ববিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষীঃ ড°অভিজিৎ ভূঞা, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৱিহণা যোগাইছে*	*ভাষান্তৰকাৰী*
১,২,৫,৭,৮,৯,১০	ড° অভিজিৎ ভূঞা কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	**অধ্যায় ১, ৫, ৭** ৰুনু ফুকন, গৱেষিকা,গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় **অধ্যায় ২** সুৰশ্রী পাঠক, গৱেষিকা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
৩,৪, ১১,১২,১৩	খালেদা চুলতানা আহমেদ, এ.চি.এছ	**অধ্যায় ৩, ১৪** ড°মেঘনা চৌধুৰী, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
৬, ১৪	ড° নৱনীতা মেধি জে. বি. আইন মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী	**অধ্যায় ৪, ৮, ৯, ১০, ১১,১২,১৩** ড°দিব্যজ্যোতি দত্ত, ডিব্রুগড় বিশ্ববিদ্যালয় **অধ্যায় ৬** শ্রী অনিল বৰুৱা, গুৱাহাটী **অধ্যায় ১**৪ ড° মেঘনা চৌধুৰী, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় আৰু দীপাঞ্জলী শর্মা , গুৱাহাটী

সম্পাদনা ঃ

মূল বিষয়বস্তু সম্পাদনা ঃ অধ্যাপিকা সন্ধ্যা গোস্বামী (অৱসৰপ্রাপ্ত), গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

ভাষা সম্পাদনা ঃ ড° নিভাৰাণী ফুকন, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় **(অধ্যায় ১,২,৩,৪,৫,৭,৮,৯,১০,১১,১২,১৩)**
উৎপলা পাঠক, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় **(অধ্যায় ৬)**
বিপুল ৰেগন, যোৰহাট (**অধ্যায় ১৪**)

গাঁথনিক সম্পাদনা ঃ ড°অভিজিৎ ভূঞা, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

এপ্রিল, ২০২৫

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা
দূৰ শিক্ষা ব্যুৰো, বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাওঁ, ৰাণী গেট, গুৱাহাটী-৭৮১০১৭ ; Web : www.kkhsou.in
নগৰ কার্যালয় ঃ ৰেচম নগৰ, খানাপাৰা গুৱাহাটী -·৭৮১০২২

বিষয়সূচী

অধ্যায় ১ ঃ লোক প্রশাসনৰ অর্থ, প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ ৭ - ১৮

লোক প্রশাসন আৰু বে-চৰকাৰী প্রশাসন লোক প্রশাসনৰ অর্থ ; লোক প্রশাসনৰ প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ লোক প্রশাসনৰ প্রকৃতি , লোক প্রশাসনৰ পৰিসৰ; লোক প্রশাসন আৰু বে-চৰকাৰী প্রসাশন

অধ্যায় ২ ঃ শৈক্ষিক বিষয় হিচাপে লোক প্রশাসনৰ বিকাশ ১৯ - ২৭

শৈক্ষিক বিষয় হিচাপে লোক প্রশাসনৰ বিকাশ ঃ ভাৰতত লোক প্রশাসনৰ বিকাশ

অধ্যায় ৩ ঃ আমোলাতন্ত্রৰ তত্ত্ব ২৮- ৩৮

আমোলাতন্ত্রৰ ধাৰণা, আমোলাতন্ত্রৰ অর্থ, আমোলাতন্ত্রৰ প্রকাৰ; আমোলাতন্ত্র সম্পর্কে মেক্স ৱেবাৰ ঃ ৱেবাৰৰ আমোলাতন্ত্র তত্ত্বৰ ধাৰণা ৱেবাৰৰ আমোলাতান্ত্রিক সংগঠনৰ 'আদর্শ স্বৰূপ' আর্হিৰ ধাৰণা, ৱেবাৰৰ আমোলাতন্ত্র তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য, ৱেবাৰৰ আমোলাতন্ত্র তত্ত্বৰ বিপক্ষে সমালোচনা

অধ্যায় ৪ ঃ বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্ব ৩৯ - ৫২

বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্ব ঃ বৈজ্ঞানিক পৰিচালনাৰ অর্থ, বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্বৰ উৎপত্তি, বৈজ্ঞানিক পৰিচালনাৰ লক্ষ্য ঃ বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্বৰ লগত জড়িত প্রাথমিক অৱধাৰণাসমূহ, বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্বৰ মৌলিক ধাৰণাসমূহ, বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য, বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্বৰ নীতিসমূহ, বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্বৰ সুবিধাসমূহ ; বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্বৰ বিপক্ষে থকা সমালোচনা ঃ শ্রমিকৰ সমালোচনা, নিয়োগকর্তাৰ সমালোচনা, মনস্তত্ত্ববিদসকলৰ পৰা অহা সমালোচনা

অধ্যায় ৫ ঃ মানৱীয় সম্পর্ক তত্ত্ব ৫৩ - ৬১

মানৱ সম্পর্ক তত্ত্বৰ ক্রমবিকাশ ঃ হথর্ণ পৰীক্ষা ; মানৱীয় সম্পর্ক তত্ত্বৰ উপাদানসমূহঃ চেষ্টাৰ আই বার্ণার্ডৰ মতামত, মানৱীয় সম্পর্কক তত্ত্বৰ সমালোচনা

অধ্যায় ৬ ঃ প্রণোদন ৬২ - ৭২

প্রণোদনৰ অর্থ ; প্রণোদনৰ বিভিন্ন তত্ত্ব ঃ উদগণিমূলক তত্ত্ব (Incentive Theory), সন্তুষ্টি তত্ত্ব ঃ মাছল' (Maslow)ৰ গুৰুত্ব ক্রমিক প্রয়োজন তত্ত্ব (Hierarchy of Needs Theory) আৰু হার্জবার্গ (Herzberg)ৰ দ্বিকাৰক তত্ত্ব (Two-Factor Theory)।

অধ্যায় ৭ ঃ নতুন লোক প্রশাসন ৭৩ - ৮৩

পটভূমি , নতুন লোক প্রশাসনৰ বৈষিষ্টপূর্ণ ঘটনাসমূহ ; নতুন লোক প্রশাসন ঃ ইয়াৰ লক্ষ্য আৰু সমালোচনামূলক মূল্যায়ণ, নতুন লোক প্রশাসনৰ লক্ষ্য, সমালোচনামূলক মূল্যায়ন।

অধ্যায় ৮ ঃ **প্রশাসনৰ নীতি - অধিক্রম, নিয়ন্ত্রণ পৰিধি, আদেশৰ একতা** **৮৪ - ৯৩**
অধিক্রম ঃ অধিক্রম নীতিৰ সুবিধা, অধিক্রম নীতিৰ অসুবিধা; নিয়ন্ত্রণৰ পৰিধি ঃ নিয়ন্ত্রণৰ পৰিধি নির্ধাৰণ কৰা কাৰকসমূহ; আদেশৰ একতা

অধ্যায় ৯ ঃ **কেন্দ্রীকৰণ আৰু বিকেন্দ্রীকৰণ** **৯৪ - ১০১**
কেন্দ্রীকৰণ ঃ কেন্দ্রীকৰণৰ সুবিধ, কেন্দ্রীকৰণৰ অসুবিধা; বিকেন্দ্রীকৰণঃ বিকেন্দ্রীকৰণৰ সুবিধা, বিকেন্দ্রীকৰণৰ অসুবিধা

অধ্যায় ১০ ঃ **প্রশাসনৰ নীতি-সমন্বয় আৰু কর্তৃত্বভাৰ অর্পন** **১০২ - ১০৯**
সমন্বয় ; কর্তৃত্বভাৰ অর্পনৰ

অধ্যায় ১১ ঃ **সহায়ক গোট আৰু কার্যবাহী গোট** **১১০ - ১২৭**
সহায়ক গোট (Staff Agency) ঃ সহায়ক গোটৰ অর্থ, সহায়ক গোটৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ, সহায়ক গোটৰ প্রকাৰ, সহায়ক গোটৰ কার্যাৱলী,ভাৰতবর্ষৰ সহায়ক গোট ; কার্যবাহী গোট (Line Agency)ঃ কার্যবাহী গোটৰ অর্থ; কার্যবাহী তথা সহায়ক গোটৰ মাজৰ সম্পর্ক

অধ্যায় ১২ ঃ **কার্যবাহী গোট-বিভাগ** **১২৮ -১৪৯**
বিভাগৰ প্রয়োজনীয়তা ঃ বিভাগীকৰণৰ ভিত্তি, বিভাগৰ মুৰব্বী, একক মুৰব্বী/ ব্যুৰ' টাইপ মুৰব্বী, বহুব্যক্তি মুৰব্বী, বিভাগৰ প্রকাৰ; ভাৰতৰ চৰকাৰী বিভাগ ঃ গৃহ মন্ত্রালয়, বিত্ত মন্ত্রালয়

অধ্যায় ১৩ ঃ **কার্যবাহী গোট-স্বতন্ত্র নিয়ন্ত্রক আয়োগ** **১৫০ -১৬৬**
স্বতন্ত্র নিয়ন্ত্রক আয়োগ ঃ নিয়ন্ত্রক আয়োগৰ প্রধান বৈশিষ্ট্যসমূহ, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রৰ স্বতন্ত্র নিয়ন্ত্রক আয়োগ, স্বতন্ত্র নিয়ন্ত্রক আয়োগৰ কার্যাৱলী, স্বতন্ত্র নিয়ন্ত্রক আয়োগৰ সুবিধাসমূহ, নিয়ন্ত্রক আয়োগৰ বিৰুদ্ধে থকা সমালোচনা

অধ্যায় ১৪ ঃ **অসামৰিক সেৱাৰ ধাৰণা, আধুনিক ৰাষ্ট্রত অসামৰিক বিষয়াৰ ভূমিকা**
অসামৰিক সেৱাৰ ধাৰণা মন্ত্রী আৰু আমোলাৰ পাৰস্পৰিক সম্বন্ধ **১৬৭ - ১৮৩**
অসামৰিক সেৱাৰ ধাৰণা ঃ অসামৰিক সেৱাৰ অর্থ, অসামৰিক সেৱাৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ; অসামৰিক সেৱাৰ কার্যাৱলী আৰু ভূমিকা, অসামৰিক সেৱাৰ কার্যাৱলী, আধুনিক ৰাষ্ট্রত অসামৰিক বিষয়াৰ ভূমিকা; ৰাজনৈতিক কার্যপালিকা (মন্ত্রী পৰিষদ),ৰাজনৈতিক কার্যপালিকাৰ স্বৰূপ, অ-ৰাজনৈতিক কার্যপালিকা (আমোলা); মন্ত্রী আৰু আমোলাৰ সম্বন্ধ

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয়

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক পাঠ্যক্রমৰ চতুর্থ ষান্মাসিকৰ ৰাজনীতি বিজ্ঞান বিষয়ৰ এই পাঠ্যবিষয়টিৰ নাম হ'ল "লোক প্রশাসন (তত্ত্ব)"। পাঠ্যবিষয়টি এনে ভাৱে প্রস্তুত কৰা হৈছে যাতে শিক্ষার্থীসকলে লোক প্রশাসনৰ লগত জড়িত তাত্ত্বিক আৰু ব্যৱহাৰিক দিশ কিছুমানৰ কথা গম পাব পাৰে। পাঠ্যবিষয়টোৰ আৰম্ভণিতে লোক প্রশাসনৰ অর্থ, প্রকৃতি আৰু পৰিসৰৰ কথা আলোচনা কৰা হৈছে। এইটো পর্যায়তে লোক প্রশাসন আৰু বে-চৰকাৰী প্রশাসনৰ মাজত থকা পার্থক্য স্পষ্ট কৰি দিয়া হৈছে। আধুনিক সময়ত লোক প্রশাসনৰ এটা ঘাই ভিত্তি হৈছে আমোলাতন্ত্র তত্ত্ব। পাঠ্যবিষয়টোত আমোলাতন্ত্র তত্ত্বটোৰ লগত জড়িত বিভিন্ন দিশৰ আলোচনা কৰা হৈছে। তদুপৰি পাঠ্যবিষয়টোত অন্য দুটা গুৰুত্বপূর্ণ তত্ত্বৰ আলোচনা সন্নিৰিষ্ট হৈছে যি তত্ত্বই লোক প্রশাসনৰ তত্ত্ব আৰু তাৰ ব্যৱহাৰিক প্রয়োগৰ ক্ষেত্রত তাৎপর্যপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। এই তত্ত্ব দুটা হৈছে— বৈজ্ঞানিক পৰিচালনা তত্ত্ব আৰু মানৱীয় সম্পর্ক তত্ত্ব। পাঠ্যবিষয়টোত লোক প্রশাসনৰ ইতিহাসত যুগান্তকাৰী ঘটনা হিচাপে পৰিগণিত হোৱা বিষয় এটাৰ ওপৰত আলোচনা আগবঢ়োৱা হৈছে। এইটো হৈছে নতুন লোক প্রশাসন, যিয়ে লোক প্রশাসনক সামাজিকভাৱে অধিক গ্রহণযোগ্য কৰি তুলিব বিচাৰে। ইয়াৰ উপৰি ইয়াত প্রশাসনৰ লগত জড়িত অন্যান্য মৌলিক দিশ, যেনে— অধিক্রম, নিয়ন্ত্রণৰ পৰিধি, আদেশৰ একতা,কেন্দ্রীকৰণ, বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু সমন্বয়ৰ কথা আলোচিত হৈছে, যিবিলাক এটা সংগঠনৰ গাঁথনি আৰু কার্য সম্পাদনৰ ক্ষেত্রত প্রমুখ ভূমিকা গ্রহণ কৰে।

লোক প্রশাসনৰ ক্ষেত্রত সাহায্যকাৰী সংস্থা আৰু কার্যবাহী সংস্থাৰ ধাৰণা দুবিধ মৌলিক ধাৰণা। পাঠ্যবিষয়টোত এই দুয়োটা ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। ইয়াৰ লগতে দুটা গুৰুত্বপূর্ণ কার্যবাহী সংস্থা, যেনে— বিভাগ আৰু স্বতন্ত্র নিয়ন্ত্রক আয়োগৰ কথা আলোচনা কৰা হৈছে। লোক প্রশাসনৰ লগত অসামৰিক সেৱা (Civil Service)ৰ ধাৰণাটো ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত। এফালৰ পৰা চাবলৈ গ'লে অসামৰিক সেৱাই অসামৰিক প্রশাসনৰ কার্যকৰী দিশটো প্রতিফলিত কৰে। সেই ফালৰ পৰা বিচাৰ কৰিলে পাঠ্যবিষয়টোত অসামৰিক সেৱাৰ ধাৰণা আৰু ইয়াৰ পৰিসৰ সম্বন্ধীয় আলোচনা সন্নিৰিষ্ট হৈছে।

এই পাঠ্যবিষয়টি অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ সোঁ তথা বাওঁফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব। এইবোৰত মূল পাঠত থকা নতুন শব্দ আৰু পৰিভাষাসমূহৰ অর্থ সন্নিবিষ্ট হৈছে। সেইদৰে — 'জানি থোৱা ভাল ' বাকচবোৰত মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূর্ণ তথ্যৰ সম্ভেদ আছে। প্রতিটো অধ্যায়ত থকা 'চিন্তা-চর্চা কৰক' সমূহে অধ্যয়ন অধিক সক্রিয় আৰু ফলপ্রসূ হোৱাত সহায় কৰিব। আকৌ, 'অগ্রগতি নিৰীক্ষণ'যোগে আগবঢ়োৱা প্রশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্রগতি সম্পর্কে স্ব-পৰীক্ষণৰ সুবিধা দিব। অধ্যয়নৰ লগে লগে উক্ত প্রশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহ লিখি শেষত দিয়া 'অগ্রগতিৰ খতিয়ান'ৰ সৈতে ৰিজাই চোৱাটো অধিক লাভদায়ক হ'ব। অধ্যায়টিত আলোচিত বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ বাবে 'অধিক জানিবলৈ' শিতানত উল্লেখ থকা গ্রন্থসমূহ সাৰথিস্বৰূপ। অধ্যায়বোৰৰ শেষত 'আৰ্হি প্রশ্ন' হিচাপে কেইটিমান প্রশ্নৰ আৰ্হিও তুলি দিয়া হৈছে।